

HALÁL, TEMETÉS, TÚLVILÁG

KÉSZÜLŐDÉS A HALÁLRA

Népünk is jól tudja, hogy *halál ellen nincs orvosság. Másként: aki születött, annak halni is köll. A halál mindönkit lēkaszál. Mindnyájunkat ētakar az anyaföd. Aki meghalt: beleharapott a halál kutyája, lētotte a kanalat, mögrūgta a Szent Mihály lova, tápaiasan lēvetotte a Szent Mihály lova. Az élő ember még világit, a halottnak elaludt a gyērtýája. A jó halottnak sēmmi baja nincsen.*

Régi vágású népünk már életében készülődik az utolsó útra, különösen amikor túljut a delelőn: *hatvan felé, hazafelé.* Hogy épületes, azaz hívő halállal haljon meg, az öregje imádságaiban folyton kéri Istent: *nē hagyj münket, híveidet szentség nékü világbú kimúlni.*

Régi módi asszonyok zsebében még manapság is ott van a „Hét mőnyei szent zár,¹” Kálmány szerint² régebben a „Pápa-imádság” is. Mindkettő vallásos ponyvairat, amely mágikus célzatú imádságokat tartalmaz. Az a hiedelem, hogy aki magánál hordja, nem hal meg hirtelen. Még idejében alkalma nyílik a bűnbánatra, szentség fölvetélére. Ismertünk egy öreg, irástudatlan *szentmihályteleki* asszonyt, Némethné Papp Ágnest, aki századunk elején halt meg. A jó halál kegyelméért huszonkét-szer járta meg a radnai búcsút. Mindig vele volt a Szent zár is, amely halála előtt tizenkét nappal „mőgnyilt” előtte és ő bepillantott. Tudta már, hogy mi következik: feltisztalkodott, előkészítette már jó előre megvárnt halottas ruháját, elhívatta a szentségekkel a papot, majd utána rövidesen meg is halt.

Dunai Trészka század végén elhalt nagyhírű *alsóvárosi* imádságos- és énekesasszonyról rokonsága máig beszél, hogy mindig magával hordozta ő is a „Hét mőnyei szent zárat” és így kijelentődött neki, mikor jön el a halála. Kinyitatta az ablakot. Úgy tűnt neki, hogy *gyűn a sereg*, vagyis az angyalok és üdvözült szentek serege, hogy őt is elkísérje a Bárány trónusához. Már velük imádkozta a Jelenések Könyvének (5, 12, továbbá 7, 9-12) magasztalását: *Szent, szent, szent, szent a seregek Ura, Istené. Teljes az ég és föld dicséretével. Áldás, fényesség, bölcsesség, hálaadás, tisztölet, erő, erősség, a mi Urunk, Istenünknek.* Ezzel az angyali dicsérettel szokták régebben az alsóvárosi családok, manapság már csak öregek esteli, olykor hangos imádságukat befejezni.

Már máshol is említettük, hogy sokan a menyasszony-, illetőleg vőlegényruhájukat őrizgették erre a napra. Akadnak akik koporsójukat még életükben, javakorukban megveszik. Általában a padláson tartják. Kijelölik ruhájukat, melyikben temessék el őket. Tömörkény emleget³ egy asszonyt, aki már régen megcsináltatta halotti ruhá-

¹ A hét mennyei szent zárok imádsága, melyet a mi Urunk Jézus Krisztus keserves kinszen vedéseinek és öt mélységes sebeinek emlékezetére, mind mostani s mind a reánk következő szerencsétlenségek eldávogatásáért s a Purgatóriumban szenvedő lelkek kiszabadításáért lehet mondani. Legutolsó szegedi kiadása 1930, Traub. Már a barokk időkben ismeretes. Német nyelvű változatáról is tudunk.

² Kálmány II, 105. Mondaszerű tiszahögyösi előadás. A nyomtatvány címe: *Három szép és ájtatos pápa-imádság a haldokló embernek utolsó órájában, melyek az örök üvösségre felelté hasznosak.* Szeged é.n. Az imádság már a *Gömöri-kódexben* (Nyelvenléktár XI, 317) is megtalálható. *Tímár Kálmán* megállapította (Adalékok kódexeink forrásaihoz. ItK 1926, 170), hogy a pápa-imádság forrása *Dionysius Carthusiensis* XV. századbeli karthauzi szerzetesnek, *Aureum Speculum animae peccatricis docens peccata vitare, ostentendo viam salutis*” c. munkája.

³ Homokos világ 147.

ját, szemfeledét. Olykor felöltötte magára és belefeküdt a koporsájába, melyet a kamrában tartogatott. Nem nevette ki érte senki, „komoly dolog ez.” A század elején még voltak olyan asszonyok, akik kifésült hajukat egész életükön át kispárnába gyűjtögették és meghagyták, hogy *akkor* majd ezt tegyék a fejük alá. Emlegetnek a századforduló tájáról bizonyos Dakáné nevezetű *tápai* öregasszonyt, aki minden hajaszálát gondosan összegyűjtötte. Egy radnai búcsújárása idején asszonytársai egy vállán talált szálat gyanútlanul szélnek eresztettek. Dakáné azzal szaladt utána, ha meg nem találja, vissza kell érte jönnie a másvilágról. Tápén az öregek ma is mondogatják, hogy az embernek *odaát* minden hajaszáláról el kell számolnia. Olyan jómódú polgárasszonyok is kerültek, akik lányaiknak, menyeeiknek megvették előre a gyászruhát, hogy a temetésükön majd ezt vegyék föl. Egy tápai öreg parasztasszony, Kozma Teréz első tsz-nyugdíját erre költötte.

A halálnak a szegedi néphit szerint is előjelei vannak. Hamarosan meg fog halni valamelyik családtag, ha a kutya nagy gödröt kapar és szűkül. Ha a tyúk kukorékol (az ilyen tyúkot baltával szokták lenyakazni). Ha a bútorok ropognak. Ha fehér galamb röpül át a házon. Ha *halálmadár*, vagyis kuvik tűnik föl a háznál és *huhukol*. Mint a régi nóta is mondja:

*Halálmadár, halálmadár szállott a ház falára,
Möghal innen, möghal innen valaki nemsokára.*

Ha holló száll keresztül a házon és *karrog*, azaz károg.⁴ Ha az ajtó kinyílik valaki után. Ha a ház kapuja előtt vakondtúrás van. Ha a pohár magától elreped. Ha valakinek álmában kiesik a foga. Ha fáj is, akkor közeli rokon hal meg. Ha álmában kenyeret süt, meszel, gödröt ás. Ha új házba költözik a család. Aki az új házban legelőször gyűjt világosságot, az hal meg legelőbb.⁵ A kövér ember nem kell a halálnak. Amikor eljön érte, nehéznek találja. Meg-megrázza, azaz betegséget küld rá, hogy lesoványodjék. Akiben a halál *nyíla* van, meghal nemsokára. A haldoklónak a halál trombitál, de csak ő hallja.⁶

Amikor a beteg már nagyon *utolján van*, másként: *akinek a harangozó pénz az órába van, kiveri a halálhídeget*, sokszor tesz végrendeletet, testamentumot. Ez *Tápén* nem rokonok, hanem szomszédok előtt történik. A XVIII. századból fennmaradt egy polgárasszony végrendelete,⁷ amely egyaránt jellemzi a kor vallásos világát, de művelődési viszonyait is:

Az Tellyes Szent Háromság Neviben, Attyának, Fiúnak és Szent Lélek Istennek neviben Amen. Én alább írt Istennek kegyelmébül elmémébül épp és egész, de testemben beteges, azértis, elsőben Istennek ajánlom Lelkemet és Testemet a Földnek gyomrában, ahonét eredetét vette, az kevés ingó és ingatlan Javaimról következő rendelkezéseket tészek et quidem:

- 1do. *Egy Borjas Tehenet nyári fiával edgyütt hagyom Kaszta Jánosnének.*
- 2do. *Tisztelendő Pater Franciskanusoknak temetésemért egy medő Tehenet.*
- 3do. *Tisztelendő Pater Piaristáknak Temetésemért és Misse szolgáltatásáért (secundum aestimationem) egy negyedfü Tinót.*
- 4to. *Boldogságos Szűz Anyánk és Sz. Ferencz Congregatiojára egy jó negyedfü Űszöt hagyok.*
- 5to. *Egy rugót Borjút hagyok Szent Péteri Évának.*
- 6to. *Szabatkán lévő szőlőmet hagyom a melly Istenben boldogult Uramtul marad, Puskás János fiainak, Ferenc és Markonak hagyok.*
- 7mo. *Item azon Puskás János maradékainak hagyok egy napi szántóföldet.*
- 8vo. *Nem külömben Puskás Andrásnak és Puskás Balásnak is egy napi szántóföldet.*
- 9no. *Nyolc napi szántó föld ezek kívül maradnak négy napi szántó föld secundum aestimationem hagyom Szent Antal Altárára Szent Missék szolgálatokra Istenben boldogult Uram és magam Lelkön-*

⁴ Hagyományok II, 197.

⁵ Kovács J. 374.

⁶ EA. 2852. Szőreg.

⁷ Tápay-Szabó G. 38.

kért. Másik 4 napi szántó földet pedig Szent Joseph Oltárára ugyan boldogult hőtvesem és magam Lelkeiért Sz. Missék szolgálatokra.

10mo. Huszta Ilona Leányainak két Aranyokat.

11mo. Lossoncz Örsének hagyok egy Aranyat.

12mo. Farkas Jánosnak hagyom Keresetben lévő engem illető Pusztát sok rendbéli tett szolgálattyaért.

13mo. Ami némő Pénz életem után fog maradni, tehát azon Pénzből ide való Ispítályra hagyok 25 Rhen.fkat az többi pedig adatassék Tisztelendő P.P. Franciskánusoknak Szent Missék szolgálatására.

14to. Nem köllömben a melly mente Császár Kataliné volt és nékem legálatott, aztat Tisztellendő P. P. Franciskánusoknak hagyom ugyan secundum aestimationem az ezüst gombokkal együtt és azon ára sz. Missékre apicaltassék.

15to. Az kopoit Meniémet hagyom Öregh Sárkánynének, az ezüst gombokon kívül, azon Gombok pedig eladattassanak és Sz. Misse szolgálottira adatossanak.

16to. Kávé szénő Szoknyámat hagyom Gyapjas Istvánnénl lévő Lakos Farkas Katalinnak.

17mo. Egy hosszú Párnát egy fő allul edgyütt hagyom Clara névő Leányzónak Item egy ködmeny Pruszliket.

18vo. Egy ingemet Szolgálónak hagyom Kovács Katának.

19mo. Item egy új ingemet Clara szolgálónak, az többi fehér ruhám adatassék a szegényeknek.

20mo. Banátban lévő szőlőimet hagyom Lossoncz Ferencz kisebbik Uramnak, míg él, eő kegyelme halála után pedig legyen Kaszta Jánosnéé, mindazonáltal lelkeimről se feledkezzenek.

Melly utolsó fönt említett Csekély ingő és ingatlan lévő javaimról rendelésemet alább irt Ūri személyek előtt mindenkben helyben hagyom, approbalom és saját kereszt Vonásomalis meg erősítem.

Szegeden die 23tia 8bris 1743

+ Szent Péteri Éva

Hagynak valamikor az alsóvárosi templom kegyképére is. 1729. Az kék kamuka kötömet hagyom az boldoghságos Szüz képire. 1750. Egy gyölc s lepedömet hagyom havi Boldogh asszony Templomára oltártakarónak.

A legutóbbi időkig általános volt, hogy a jussból, hagyatékból olykor a béresnek, szolgálónak is hagytak egy-egy részt.

A halálos beteg legtöbbször maga kívánja a szentséget (gyónás, áldozás, utolsó kenet). Elötte öreg tanyaiak ünnepélyesen meg szokták követni, vagyis engesztelni házastársukat, gyermekeiket, cselédjeiket: most bocsássanak meg nekik, ha vétettek volna ellenük. A Szentségét régebben a pap ünnepélyesen vitte a beteghez. Egy asszony vagy gyerek égő lámpával lépkedett előtte. A járókelők letérdeltek, a pap a szentséggel megáldotta őket. A tápaiak ilyenkor ezt mondogatták magukban: *íme az Isten báránya, ki elvöszí a világ bűneit*. Ha az utolsó kenet fölvétele után a beteg mégis talpra áll, akkor tanyai hiedelem szerint élete végéig lábbeliben kell járnia, mezítláb nem szabad többé a földre lépnie. Mint mondják, elvétkeznék örökre: mintha a szentséget magát taposná meg. Az asztalt, amelyen a szentség állott, öregek nagy becsben tartják. Úgy vélik, hogy annak a papnak, akinek valamilyen okból a szentséget vissza kell vinnie, engesztelésül akkornap böjtölnie kell. Ennek az egyházi előírásokban tudomásunk szerint semmi nyoma.

A beteget nem szabad nagyon siratni, mint mondják: *visszasiratni*, mert akkor nehezen hal meg. Ha sokáig küzd a halállal, arra is gyanakszanak, hogy vár valakit, hogy haragosa van. Az illetőt ilyenkor elhívják, hogy megbéküljön a beteggel. Tápaiak szerint esetleg valakire vár, hogy meglátogassa. Varga János szerint a halálos beteget ágyastul hosszában a mestergerenda alá tolják, mert így könnyebben hal meg. Régi tápaiak csupán gyékényre fektetve tették a mestergerenda alá.

Hogy a beteg haláltusáját megkönnyítsék, kezébe égő, lehetőleg Gyertyaszentelő Boldogasszony napján szentelt gyertyát adnak. A tápaiak utána a gyertya alsó végét a földhöz koppantják, hogy porhüvelyének könnyű legyen majd az anyaföldben való megnyugvás. Ha már nem tudná megfogni, akkor háromszor megkerékítik vele. Így aztán nem tud rajta az ördög hatalmat nyerni.

AZ UTOLSÓ ÓRA

Tápén sok haldokló ilyenkor maga kívánkozik az anyaföldre. Mondogatja: *Iemék a földre, tögyetök lé a földre*. Természetesen gyékényt, pokrócot tesznek alája. Sándorfalván is így cselekszenek. Vigyáznak azonban — Juhász Antal följegyzése szerint, — hogy a mestergerenda alá kerüljön. Hasonlóan rendelkezik egyébként a szegedi Szentlélek Kolostor apácáinak szertartása is (1519). Azt a gyékényt, terítőt, amelyre a haldoklót ráhelyezték, utána három hajnalban ki szokták tenni a szabadba, hogy harmat szálljon rá, majd meghintik szentelt vízzel. Most már nyugodtan használhatják újra az élők is.

Máshol is említettük, hogy Tápén meghúztatják a haldokló csöndes kimúlásáért a *lélökváltság* harangját is. Amíg ez szól, szintén szenteltgyertyát adnak a kezébe. A *hírharang* már a halált jelenti be a falu közösségének: először meghúzzák a lélökváltság harangját, majd *minnyájával*, azaz valamennyi haranggal: hármat csendítenek férfinak, kettőt asszonynak, egyet gyerekeknek. Öngyilkosnak, vízbefűltnak régebben nem harangoztak. Tápén még *nyugalomra* is szoktak harangozni esti Úrangyala-harangszó előtt a ravatalon fekvő halottért.

A haldokló fölött a hozzátartozók az időközben megérkezett *énekösasszony* irányításával ezt szokták imádkozni:

Atyaisten légy velünk, Fiúisten mellettünk, Szentlélek Úristen fölöttünk, Boldogságos Szűz előttünk, két koronás angyal két vállunkon, Krisztus szent kenete szívünkön, Krisztus szent teste nyelvünkön. Boldogságos Szűz ereje mindönkö velünk lögyön. Aki erősebb ennél, az árton nekünk!

Ó szentségös Szűz Mária, bűnösöknek pártfogója, most is viselj gondot reánk, ha együn végóránk mutatad Anyánknak magadat, kérd érettünk Fiadat, hogy adjon boldog kimúlást, mönnyben szent színe látását. Uram hallgasd mög könyörgésünk és a mi kiáltásunk jusson eléd!

A haldokló szószólója az *énekösasszony*. Ő imádkozik és énekel a nevében, ő könnyörög névadó patrónusához is, hogy utolsó küzdelmében siessen oltalmára. Amikor aztán végre *együn az üdö*, azaz beköszönt a halál, és a család tagjai tanácstalan megrendüléssel állják körül a most már *hidegágy* néven emlegetett betegágyat, az *énekösasszony* lesz a messzire költözöttnek szertartásmestere, aki a mágikus és szakrális hagyományok érvényesítéséről illendően és lelkiismeretesen gondoskodik. Szenteltvízzel hinti meg az ajtó kilincset, hogy a gonosz be ne merészellen jönni a halott lelkéért. Az ablakot meg kinyitja, hogy a lélek szabadon szárnyalhasson Istenhez.

A *gyeviek* úgy tartják, hogy nem lenne nyugta a halottnak, ha a tükörben is meglátnák. *Sövényházán* a gyászoló családnak csak az elföldelés után jó csak ismét a tükörbe nézni.

A gazda halálát a szegedi táj több helyén máig megjelentik a jószágoknak is. *Tápén* ilyenformán: *farta ne, oda a gondviselőd!* A gyász jeléül a lovakat szabadon eresztik. Ezt *Jázován* a szomszéd végzi, miután a halott gazdát búcsúztatás után már kivitték a hajlékából. Említsük meg itt, hogy Dékány Péter polgár végrendeletében 30

lovát az alsóvárosi barátoknak hagyományozza (1720), ami egyúttal egy sajátos magyar középkori temetkezési szokás barokk utóéletét is bizonyítja. A méhek a *gyeviek*, *tápaiak* szerint a halott után akarnak repülni, de a családból valaki eléjük áll, és azt mondja nekik, hogy ne sirassák gazdájuk halálát.

Az énekösasszony a halott mellé égő szentelt gyertyát állít. Lehúzza az elhunyt szemeháját, Ha nem sikerül, rézpénzt rak a nyitva maradt szemre, mert ha „ránézne” valakire, az is követné a halálba. A testet kinyújtja, az állat felkötí, a kezeket keresztbe rakja, az ujjakra rátekeri az olvasót. Nyilván archaikus szegedi hagyományt mentett meg *Verbicán* Kálmány Lajos: a halott keresztszülő kezét összekulcsolják. Ha olvasni is tudott, akkor imádságos könyv kerül a keze közé. Az olvasót azonban, akár tudott írást, akár nem, ráfonják. Ha nem volt keresztszülő, akkor kezét két oldalt melléje fektetik, és imádságoskönyvét olvasójával együtt a bal hóna alá teszik.

Közben mások megállítják az órát, a tükröket letakarják, a tüzet kioltják. Gondoskodnak szenteltvízről is, amellyel — leginkább rozmaringszál segítségével — minden látogató *mögsszentöli*, azaz meghinti a halottat.

Rendesen az énekösasszony, esetleg koldús, félkegyelmű dolga a halott füröszése és megtörlése is. A *tápaiak* szerint az arc, a két kéz és két lábfej okvetlenül megmosandó. Amíg a föld hátán fölül van a halott, egészen a temetésig mindennap meg kell mosdatni. *Algyőn* a szappant és a törlőruhát beleteszik a koporsóba. Egy megerősítésre szoruló *alsóvárosi* közlés szerint a halottmosó szappant elviszik a templomba és ott valami zugba rejtik el. A füröszővizet járatlan helyre, föltétlenül napnyugat felé kell kiönteni, elásni, mert aki belelép, sárgaságba esik. Mások szerint azt a vizet és fésűt, amellyel a halottat rendbe hozták, a ház tövébe kell elásni, mert aki belehág, meghal. Elmúlóban lévő *balástyai* hagyomány, hogy a halottfürösző szappant elteszik, hogy alkalomadtán fekélyes sebeket mossanak vele. A férőhalottat valaki megborotválja. A borotvát utána nyomban el kell ásni. A lányhalott haját *kieresztik*, azaz fonatlan hagyják. A halott *tápai* asszonyt máig kórora tekert hajjal temetik el.

Öltöztetés, virrasztás

Ezután következik a halottnak tisztas ünneplőbe öltöztetése. Asszony fejét *Tápén* először fehér, majd fölül fekete kendővel kötik be, olykor a megőrzött menyasszonyruháját adják rá. Mint mondogatják, ne maradjon hajadonfővel, ha *odaát* a fekete kendő leég a fejről: nyilván akkor, amikor a tisztítóüztől szabadul. A lányhalottat, *Sövényházán* a fiatal menyecskét is szintén a maga kész vagy hirtelen varrt menyasszonyruhájába öltöztetik. *Tanyán* is vagy fehér, vagy régebben világoskék ruhát szoktak ráadni. Hasonlóképpen menyasszonykoszorú kerül vénlányok fejére is. Befont hajukat előrevetették a mellükre. *Tápén* a legényt valamikor vőlegényingben, gatyában temették, vőlegényvirágos kalapját a vállára, leszögezés előtt pedig a hóna alá tették. A szegedi tájon általános, hogy a lány-, illetőleg legényhalott koporsójába rozmaringot is tesznek. Az a hiedelem, hogy befolyja a tetemet.

Egyik XVIII. századi végrendelet tanúsága szerint Horváth Örzse azt kívánja (1740), hogy vörös szoknyában és vörös harisnyában temessék el.

Tápén századunk közepén született meg és kezd erősödni az a szokás, hogy idősebb asszonyok fehér ruhában, fejükön fehér kendővel kívánják magukat eltemettetni. Úgy vélik, hogy a *fekete gyász* a tisztítóhelyen sokáig éget, míg a fehér ruhának az angyalok örülnek odaát.

A halott hóna alá nádkeresztet raknak, lábára harisnyát, és száналomból papucsot húznak, mert öregek hiedelme szerint a mennyországba ívelő híd tövissel van

kirakva. *Tápén* viszont egészen a legújabb időkig nem húztak rá semmit: mezítláb jött a világra, úgy is távozzék belőle. A koporsóba téve most eloldják lábujjait. *Alsótanyán* úgy vélik, ha a halott férj gatyamadzgját elöl kötik meg, az özvegy férjhez mehet. Ellenben, ha a kötés hátul történik, özvegyen kell maradnia. A halott derekát pántlikával kell átkötni. Ha ugyanis a paradicsomba jut, tudja hová rakni a virágokat, amelyeket az égben szed. A szalag eredetileg nyilvánvalóan valamelyik jámbor társulat kordája volt. Régebben ércpénzt tettek a markába, mert ennek fejében kelhet át a Jordán vizén.

Azt a ruhát, amelyben a halott meghalt, a régi *szőregiek*, *sövényháziak* koldusnak ajándékozták, de olykor a többit is. Így volt *Apácán*, *Sándorfalván* is. *Tápén* félkegyelmű kapja meg a halott férfi pipáját, dohányját. A ruha itt is szegényé, koldusé, félkegyelműé, azaz lelkeszegényé lesz. Ágyneműjét olykor a sírásó kapta. Miután napjainkban már igazi koldus nincs, a *sövényházi* halott halóruháját elássák a földben.

A felöltöztetett és fehér lepedővel leterített halott a gyékényen pihen, amíg koporsóját nem hozzák. A koporsóba helyezett halottat mindennel ellátják, amit földi életében magával hordott, illetőleg amire szüksége volt. *Alsótanyaiak* emlékeznek rá, hogy régebben a kedves ételéből tettek melléje egy tányérral. Odakerült még egy üveg bor is. *Tápaiak* melléje teszik az orvosságot is, amelyet már nem fogyasztott el. Ékszerket nem adnak a halottal, mert ezekre semmi szükség nincs a menyországban, ott már örök kincsek vannak.

A régi *tápaiak* a koporsóba tettek a halott mellé nagyboldogasszonyi füvet, úrnapi virágot, hétszer szentelt barkát, a haláloságánál meggyújtott szentelt gyertyát. Az *alsóvárosi* halott feje alá még a századforduló táján is olyan virágot tettek, amelyen az úrnapi sátorban a Szentség állott. A fiatal, de különösen a gyerekhalott koporsóját rozmaringszállal szokták telerakni. Ismeretes, hogy a nem hervadó rozmaring a néphagyományban a múlhatatlanságnak jelképe.

A halott végső rendelkezéseit is teljesítik, adósságait kifizetik, mert ellenkező esetben hazajár. *Alsóvároson* valakinek álmában a halottja megjelent és szemrehányásokkal illette, mert nem adtak vele zsebkendőt. Másnap az illető kiment a sírhoz, ahol egyet elföldelt. Most már a halott nyugodtan hagyta. *Tápén* a nagyfodros lüszterkötőt kérte egy halott öregasszony, aki menyének álmában megjelent. Ki is vitte és elásta a kereszt tövében. Tömörkény balladai novellája. „A lélek az Úr elébe megy” szintén ebből a képzetkörből merít.

Megemlíthetjük, hogy a koporsót régebben Szeged városában is asztalosok készítették. Később, de még a múlt században külön iparágga, *koporsós* mesterséggé fejlődött. A koporsósnak egész raktára volt, ebből választottak a hozzátartozók. Az olcsóbb koporsó fenyőből, a drágább diófából készül. Alján forgács, a fejnél forgáccsal töltött kispárna, azonkívül lepedő és szemfedő. A halott *sándorfalvi* lány koporsóját Juhász Antal följegyzése szerint világoskékre, a legényét pedig sárgásbarnára festették.

A ravatalozás egészen a legújabb időkig a háznál, bent a tisztaszobában, *Tápén* föltétlenül az asztal helyén történt. Az utcára néző padláslyukon fekete zászlót tűztek ki. Az énekössasszony naplemente után le szokta takarni a tetet, és most már nem engedi megnézni senkinek sem. Azután keresztet fektet a mellére, hogy a gonoszlélek éjszakának évadján ne vehessen erőt a halotton. Reggel azonban újra kitarja, megigazgatja, megmosdatja, megfésüli, majd imádságba kezd fölötte.

A vízbefúttat, öngyilkost, leginkább akasztott embert nem a háznál, hanem kint a hullaházban tették koporsóba. Ennek *hóttkomra* a *tápai* neve.

Mint mondtuk, ravatalnál éjjel-nappal gyertya ég. Ezt elfújni nem szabad. Ha nincs rá szükség, régebben a kemence elé tették. *Tápén*, *Algyőn*, *Sövényházán* az utcára

néző végablakba is égő gyertyát vagy lámpát tesznek, amely mindig ott ég, amíg a halottat ki nem viszik a temetőbe. Ha a gyertyából kimarad: részben halottak napján, részben a halott nevenapján gyújtják meg, és lelkiüdvösségéért az egész család imádkozik mellette. *Tápén* némely háznál végül a koporsóba teszik.

Régebben, amíg a halott a ravatalon feküdt, a háznál nem főztek, nem söprögettek. A család ellátásáról a szomszédok gondoskodtak. Olykor hozzájuk ment hálni is. Voltak *Tápén*, akik ilyenkor kint, fa alatt mosakodtak.

Sajátos hiedelem, hogy aki fél a halottól, az keresztbe tett két kezével rángassa meg a halott lábait. Ettől el kell a szorongásának múlnia.

*

A halottat a halál beállta után következő második, harmadik napon temetik. A közbeeső estéken *vérasztani* szokott féléjszakán át a nemzetség, szomszédság. A szokás a tanyákon, *Tápén* még virágozik, a Városban már pár évtizede eltűnt, mióta a halottat nem szabad a háznál felravatalozni. *Tápén* is már szintén kint a halott a temetői ravatalozóban, de otthonában éppen úgy virrasztanak, mint régen: egy szál gyertya világa mellett.

Ilyenkor az énekesasszony halotti énekeket énekel, imádságokat végez, így a halottak olvasóját: a halott lelkét Krisztus öt szent sebének oltalmába ajánlják vele:

Üdvözlégy Mária, malasztal vagy teljes, Úr vagyon teveled. Te vagy áldott az asszonyok között, és áldott a méhednek a gyümölcse, a Jézus. Jézusom, a te oldalad sebéért és az abból kifolyó drága szentvéred érdeméért légy irgalmas minden kimúlt híved lelkéhez. Asszonyunk Szűz Mária, Istennek szent anyja, imádj Istent a megholt hívekért, hogy szent Fiad szenvedése és a te keserves hét fájdalommal által a purgatóriumból kiszabadulván, juthassanak az óhajtott mennyei boldogságba. Amen.

Az első tizedben Jézus jobb kezének, a másodikban bal kezének, a harmadikban jobb lábának, a negyedikben bal lábának, míg az ötödik tizedben szent szívének mély-séges sebeiért és az „abból kifolyó drága szent vére érdeméért” kérték a halott számára az üdvösséget.

Tápéról való a következő *Jedermann*-szerű, ponyvai eredetű virrasztó ének is. A *Lélek* és *Halál* párbeszédét közöljük belőle:

- Lélek:* Óh jaj félek! Igen rettegek:
Jaj mit míveljek, hova rejtezzek?
Mit látok?
- Halál:* Te akitől félsz, én Halál vagyok,
Ki minden rendet, ifjat és vénet
Levágok.
Hozzád is azért jöttem vesztédért,
Azért szót se tégy, indulni kész légy,
Velem mégy.
- Lélek:* Veled nem megyek, mert tőled félek,
Azért útatad, feltett célodat
Máshoz tedd.
- Halál:* Nálam kegyelmet, ne keress kedvet,
Azért ne késsél, hamar készüljél,
Jöjj, siess.
- Lélek:* Pár esztendeig, avagy csak félig
Rajtam könyörülj, reám ne készülj,
Kardoddal.
- Halál:* Sem nap, sem óra, sem egy minuta,
Nálam grácia nincs parula,
Meghalsz ma.

- Lélek:** De mit vétettem? Kinek mit tettem,
Hogy így lerongálsz? Semmit sem sajnálsz,
Kegyetlen.
A szent keresztség, ez a nagy szentség
Lemosá.
Miért hát nem nézed, miért nem tekéted
Szélid szépségem és gyöngeségem,
Óh Halál!
- Halál:** Én szépségeddel, gyöngeségeddel
Én nem gondolok, nem irgalmazok,
Csak menj el.
- Lélek:** Óh te kegyetlen! Ha engem nem szánsz,
Atyám szerelmit, hulló könnyeit
Bár sajnáld.
- Halál:** Atyád szerelmit, hulló könnyeit
Ingyen sem nézem, azt fel nem veszem,
Csak menj el.
- Lélek:** Testvéreim sírnak, látod jajgatnak,
Azért ne készülj, kérlek ne örülj
Vesztemen.
- Halál:** Sem egy, sem másra, nézek sírásra,
Reád karomat vetem kardomat,
Csak menj el.
- Lélek:** Ifjúságomat, virágzásomat
Ugyan tekintsd meg, óh kérlek szánj meg,
Ne ölj meg!
- Halál:** Nékem a virág olyan, mint fűz ág,
Előttem szépség, nincs semmi mentség,
Csak menj el.
- Lélek:** Óh, de mégis szánj, velem így ne bánj!
- Halál:** Mikor erődben, friss egészségben
Voltál életedben, volt módod benne,
Most menj el!
- Lélek:** Óh hadd készüljek, készen hadd menjek,
Ne siess hamar én végórámmal,
Óh Halál!
- Halál:** Irgalmat tovább, ne várj gráciát,
Halál poharát, mérges italát
Rád öntöm.
- Lélek:** Nincsen irgalmad, irgalmat ne adj,
Életben se hagyj, én már nem bánom.
Mert csak testemben, de nem lelkemben
Sérthetsz meg engem, mert magához vesz Istenem.
Amit kérsz, adok, ha csak adhatok,
Csak ne bánts!
- Halál:** Adomány nem kell, de halnod meg kell,
Király, vagy koldús, olyan mint adós,
Csak menj el.
- Lélek:** Ha adomány nem kell, vagyonom sem!
Óh megállj még, kevésse s halld meg,
Mit kérek!
Kérlek kevésse én rajtam késsél,
Hadd könyörögjek hív Teremtőmnek,
Óh Halál!
- Halál:** Nem most kellene jutni eszedbe
A megtérésed és könyörgésed.
Csak menj el!

Lélek: Istenem.
Óh én Istenem! Vegyed kedvedben
Én bűnös lelkem, néked szentelem,
Úgy légyen.

A virrasztásra gyülekező halottlátogatók nem szoktak köszönni, nem szokás őket a családtagok közül kikísérni. Útközben nem fognak kezét, hazaérkezve — a temetőből is — mindig megmossák a kezüket. „Nem lehet köszönteni — írja Tömörkény — se áldás, békességet, se jónapot kívánni nem lehet és valami nyomasztó, nehéz dolog nagyon, szótlanul lépni át a küszöböt.”

TEMETÉS

A temetésben, a halott utolsó földi útjában is volt valami ünnepélyesség. A nép-nél szinte napjainkig közösségi eseményről lévén szó, megvolt a maga rendtartása, és ehhez a család élő tagjai természetes kötelességgel, hagyománytisztelettel alkalmazkodtak. Különösen még az első világháború megszálásai előtt a család sokat adott arra, hogy a temetés minél ünnepélyesebben történjék. Egyrészt félt a megszólástól, másfelől pedig úgy érezte, hogy a halottnak ehhez joga van. Éppen ezért az *Isten nevében* való temetésre — ahol a fölmerülő költségekről a Város gondoskodott, a fehéringes, palásttalan, *tápai* szóval *kisüngös* pap pedig a kántorral éppen csak a legszorosabban előírt liturgikus ténykedéseket végezte — csak a legritkábban került sor. Inkább összeállott az egész atyafiság, hogy a *tüsztségös* temetésről gondoskodják. Sajátos régi hagyományként érdemes megemlítenünk, hogy újmiséis pap legelőször lehetőleg *isten-neves* halottat temetett.

A családtagok természetesen gyászba öltöznek, az asszonyrokonok fejére a gyászoló családtól vásárolt fekete selyemkendő, a lányok hajába, férfiak kalapjába pedig fekete szalag került.

A temetés, másként *végtisztólet*, *végtisztósség* rendszeren a kora délutáni órákban szokott lenni, hogy a tanyai rokonok is idejében hazaérhessenek.

A koporsó leszögezése előtt a családtagok ritkán szoktak csókkal búcsúzni halottjuktól. Ebben ősi szorongások lappanganak. Az énekesasszony, vagy a *halálmadarak*, vagyis a temetkezési vállalat emberei ráterítik a halott arcára a visszahajtott szemfödőt, amelynek szegedi ajkon *szömfödél*, *szentfödél* a neve. A boszorkánypörökben is szó esik róla. 1728. *Vak Horváth Istvánnét a temetőbe temették. Jég van a szájában, a szemfödélét maga eszi, még nem egészen. Ha megteheti, nagy szükség léssen.*⁸ Vannak asszonyok, akik meghagyják, hogy ünneplő selyem nagykendőjüket borítsák szemfedőül rájuk. A *deszkiek* a szemnél ki szokták vágni, hogy a halott lásson a másvilágon

Említsük meg itt, hogy a koporsónál vették a *fejfa* néven ismert sírkeresztet is, amelyről később bővebben is szólunk. A koporsós gondoskodott a ravatal mellé állított hatalmas gyertyatartókról, továbbá a halottas szoba fekete drapériájáról is, nemkülönben a halálkocsiról is.

Amikor a népi társadalom közösségi szelleme még elevebb volt, a gyászban az egész környék, a falu, tanyakörzet még a legnagyobb dologidőben is részt vett és megadta az utolsó tisztességet a halottnak azzal, hogy az *éneklés* néven emlegetett búcsúztatáson megjelent. Ilyenkor az énekesasszony gyertyát és fehér zsebkendőt szokott osztogatni a halott atyafisága, szomszédjai, barátjai között. A pap keresztjére, zászlókra, lovakra fehér kendőt kötöttek. Egyik ministráns vitte Alsóvároson a *kasz-taköröszt*, *kaszaköröszt*, *halálköröszt* néven emlegetett, hosszú, feketére festett rúdra

⁸ Reizner VI, 391.

szerelt, mintegy 20 cm nagyságú, lapos bádóg keresztet (corpus nem volt rajta). Erre is akasztottak kendőt. Kendőt kapott a kántor, de még az a ministránsyerek is, aki nem volt zászlótartó.

A búcsúztatás szövegét külön meg is szokták a kántorral beszélni. A kántor ugyan is a halott nevében névszerint idézi, megszólítja az összes hozzátartozókat: házas-társat, szülőket, gyermekeket, testvéreket, mindezek házastársait, együttesen a rokonokat, komákat, komaasszonyokat, szomszédokat és utoljára a „végtiszteletadókat.” Tápén belevették azokat is, akik a halottat betegágyában meglátogatták. A szerényebb temetéseken a kántorral a *Szentháromság énekét* szokták énekelteni. Özvegyasszonyok búcsúztatója gyanánt a *Ruth éneke* is sokszor hallható.

A halottas házból való temetés elmúltnak tekinthető korszakában, tehát pár évtizeddel ezelőtt az éneklés az udvaron történt. Amíg a koporsós nem adott feketé terítővel borított állványt, addig a koporsót a padon, vagy két egymással szembefordított karszéken helyezték el. Kálmány *temesközi* följegyzése szerint⁹ a pap előtt álló asztalt, amelyre a kézikereszt, tömjéntartó és szenteltvízhintő kerül, búcsúztatás után föl kell fordítani, hogy a halottat elijesszék, nehogy hazajáró lélek legyen belőle. Nyilvánvalóan ezért alakult ki ez a városi hagyomány, hogy ezt az asztalt a koporsós adta, nem pedig a család.

*

A szegedi tájon ma már szinte teljesen a múlté a *siratás*, vagyis a fájdalomnak ihletett kifejezése, amelyről pedig még a múlt századból több följegyzésünk van.

Egy *fölsővárosi*¹⁰ férjsirató:

Ó lelköm galambom, hű páram,
Hej csak még égyet szólnál hozzám!
Csak még éccő vetnéd rám mosolygó szömöd!
Hej de nem mondod többet: gyémántom, rubintom!
Ó hogy felejtselek el?
Hogy felejtsem el azt a sok szép szavad?
Nincs már neköm sénkím e filágon!
Kinek panaszoljam el bajomat, búmat
Kedves galambom, jó párom!
Árva löszök én már, ha aranyos is a kapufélfám!
Jaj de nagy árvaságra hagytál!

Egy *törökkanizsai* édesanya így siratta kisfiát:

(a háznál)

Jaj kedves kis fiam,
Gyönyörű madaram,
Jaj de kiszálltál már
Az én karom alól!

(az úton)

Ugyan mőre mönnyek,
Hogy főtánáljalak.
Akárhun kereslek,
Séhun sē tanállak.

(a temetőben)

Jaj kedves kis fiam,
Gyönyörű madaram.
Nem látom arcodat,
Csak a sírhantodat.

⁹ EA. 2852

¹⁰ Kovács 29.

Egy *terjáni* lány édesanyja elhantolásánál így kesergett:

Jaj édös dajkám,
Mingyá hazaérsz mán.
Bemégy mán a házba,
Nem gyűsz tē mán vissza.
Jaj kedves dajkám,
Mingyá hazaérsz mán.¹¹

Egy *tápai*, 1960-ban följegyzett¹² sirató:

Kedves jó édősanyám, jaj de árván hagyott kend!
Mér is hagyott kend ilyen árván édös jó anyám?
Felejtethetlen jó anyám!
Mért is hagyott kend ilyen árván?
Sē édősapám most mán, sē édősanyám.
Kedves jó anyám, mit izenjek annak a kedves jó édősapámnak?
Jaj de árván hagyott kendtök itten engöm,
Édös jó anyám.
Most mán utoljára is ēbúcsúszok kendtöktül
Kedves jó édősapám, édősanyám, felejtethetlen jó anyám!

Hogy a hagyományok, ha lappangva is, de milyen szívósan élnek, arról Matijevics Lajos *Gyula-falváról* (*Telečka*) való közlése is meggyőz bennünket. A falu Szajánból települt. A siratóval *Égető Rozália* panaszkolta fájalmát édesanyja halálakor¹³.

Azóta is gyermeki szívvel őrzí emlékezetében. Akárkinék el sem éneklí. Csak olyanok előtt is-mételgeti térdrehullva, akikről úgy érzi, hogy nem csúfságból faggatják:

Jaj, jaj kedves édősanyám,
Aranyos, jó anyám,
Jaj, de elhagytál bennünket árván.
Hatan elmaradtunk tőled,
Kedves édősanyám.
Jaj, csak még ēgyet szóljal hozzánk,
Kedves édősanyám.
Jaj mi lösz mivelünk,
Aranyos, jó anyám?
Jaj, jaj, jaj, jaj, jaj, jaj nekünk,
Kedves édös jó anyám.
Hova mönjünk?
Mörre mönjünk?
Tē tudod, az árváknak nincsen pártfogója,
Nincsen sēnkije sē.
Az ēgyik pofon veri,
A másik elrúgja,
Kedves édősanyám.
Jaj, jaj, jaj minékünk
Kedves, édös, jó anyám.
Gyertök ide, kedves testvéreim, a koporsóhon!
Öleljük mög édös, kedves, jó anyánkat,
Aki itthagytott bennünket.
Kedves, édös, jó anyám,
Jaj, jaj, jaj, jaj, jaj, jaj, jaj, jaj,
Jaj mi lösz velünk,
Aranyos, kedves, édös, jó anyám?
Gyertök testvérjeim,
Szóljatok anyámhon,
Nē hagyjon itt bennünket!
Kedves édősanyám!
Vigyél el bennünket!

¹¹ *Kálmány III*, 144.

¹² *Martin György* följegyzése Ács Györgyné Molnár Mária ajkáról.

¹³ *Matijevics L.*, *Égető Rozália* siratója. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 11—12, 253.

Mit csinálunk itt magunk?
Nem lösz aki mögfüstül,
Gondot visel rám,
Jaj, jaj, jaj, jaj,
Kedves, édősanyám,
Aranyos, jó anyám,
Vigyed el magaddal
A hat árváidat!
Jaj, ne hagyjál magunkra,
Kedves édősanyám!
Jaj minekünk,
Mi lösz velünk?
Aranyos, jó édös, kedves anyám!

*

A hatósági ravatalozás korszaka előtt, a búcsúztatás után megindult a menet a temetőbe. Tápén valamelyik szomszédasszony gyorsan ki szokta söpörni a szobát, ahol a ravatal állott; a szemetet a kocsiúton a menet, illetőleg a halott után szórta. Az esküvőre igyekvő népszép messze elkerüli a menetet, különben a menyasszony nem lenne hosszú életű.

Élen a halottnak olykor igen súlyos fakeresztjét Alsóvárosban mindig egy nagyerejű félkegyelmű vitte, akinek fáradságáért a keresztre kötött fehér kendő járt, és a torban megvendégelték. Utána — ha a halott valamilyen céhnek, illetőnek jámbor társulatnak tagja volt — a tagok égő fáklyával, a közönség zászlajával. Erre máshol még visszatérünk. A kántor útközben is szokott egy-egy liturgikus verset énekelni a szegény Lázárról, hogy a halott melléje jusson a paradicsomban.

A halottat valamikor a *Szent Mihály lován* vitték. Az elnevezéssel a lelkét akarták a mennyei seregek vezérének oltalmába ajánlani. Említsük itt meg, hogy régi *szőregi* hagyomány szerint a halottat Szent Mihály *kéri ki*, azaz ő a vőfélye.¹⁴ Ilyenkor Gábor angyalnál van a jó és rossz cselekedetek könyve, Mihálynál pedig a mérleg. A halott őrangyala egészen az elföldelésig a koporsó tetején ül. Kálmány még hallotta azt a hiedelmet, hogy a halott lelke átkozza holta után a testét.

A Szent Mihály lovát még a múlt században fölváltotta a *halálkocsi*, amelyet a *halálmadarak* kísértek. A meglett korú halottat fekete, a fiatal pedig fehér ló húzta. A ló és ülés terítőjének színe is eszerint változott. A szerszám fejlődjére fehér kendőt kötöttek. Ez a kocsist illette.

A *korozsmába* öltöztetett *gyerökhalott*, *kishalott* koporsóját hóna alatt a keresztanya szokta kivinni a temetőbe. A kisgyereket egyébként nem szokták siratni. Hitük szerint angyal, tehát a család mennyei pártfogója lesz belőle. Más hiedelem szerint a halott gyerek a sok könnytől lucsokba, ingoványba kerül, és így nem járhat az angyalokkal.

A boszorkánysággal vádolt Hisen Borbála vallja: 1728. *Mikor gyónt, az szentséget kivette az szájából és az egyház tövében az földbe ásta, mert nem is ment volna alá. Egyszer pedig az Krisztus testét kivette, és az Vak Lajosné leánya — megholt volt — a szájába tette és fölelevenedett. Csorba Rósa, Sánta Palkóné jelen volt, de nem tudták mit tört a szájába.*

*Az apáthi plébánostól, Csomorkányi Imrétül hallotta, hogy ha halva lenne a gyermek, úgy cselekedjék. Még akkor nem volt e félében.*¹⁵

Szegeden sem ismeretlen hiedelem, hogy azoknak az anyáknak, akiknek halott gyermekük van, Szent Iván napja előtt nem jó gyümölcsöt enni. A *verbicaiak* szerint az ilyeneknek gyümölcsöt kell dobni a Szent Iván tűzébe, a kishalott számára. Meg is kell nevezni, hogy kinek szánták.

*

¹⁴ EA. 2852

¹⁵ Reizner IV. 389.

A sírásásban, elhantolásban a gyászolók Szegeden nem vesznek részt, a koporsóhoz nem nyúlnak. *Tápén* régebben a férfihozátartozók szokták a sírt megásni. A göröngynek a sírba eresztett koporsóra dobása a mi tájunkon csak újabban, meglehetősen lassan terjed. Az *alsóvárosi* sírásó még a század elején is mást fogadott, ha akár vér szerinti, akár lelki rokonait: keresztszüleit, keresztyermekait, keresztestvéreit kellett volna elföldelnie.

Egy múlt század elejéről (1824) való, *Dorozsmáról* előkerült kéziratban¹⁶ olvasható a *sírsók éneke*:

Járd el az egész világot
Nem látsz oly hatalmasságot
Aki velem beszélhessen
Rám kevélyen tekinthessen

Sem király sem fejedelem
Sem a gazdag sem szerelem
Tudod pedig életiben
Hogy kérkődött elméjiben

Jer, tekints Réjám kevélyen
Én ástam le sokat mélyen
Oda, hogy csak annyit adnak
Hogy nyugodni békit hagynak

Katona vagy koldus süveg
Királyi jobb, cserép üveg
Mind romlandó maradványok
Rejátok hát földet hányok

Sok országok hódítói
Sok népek igazgatói
Kik tornyokat éghöz mérik
Itt egy szűk sírral beérik

Ti kik jók s hívek valátok
Titeket nem kísért átok
Nyugodjatok békességben
Itt a földön s majd az égben

Azt már nem tudjuk megmondani, hogy éneklése annak idejében hozzátartozott-e az elhantoláshoz. Föltételezhetjük azt is, hogy a halotti torban adták elő, ahova *Tápén* ők is máig hivatalosok.

Az új sírt a gyászolók, de főleg a legközelebbi hozzátartozók olykor még napjainkban is háromszor megkerülik, ami eredeti szándék szerint nyilván a hazajáró lélek megtévesztésére szolgált. Ilyenkor a pap, kántor már nincs jelen. Közben imádkozni is szoktak: a fájdalmas olvasónak sajátosan módosult változatait. *Tápén* a sírhantolók is szerszámmal a kezükben részt vesznek a kerülésben.

Sándorfalván néhány évtizeddel ezelőtt mindhárom kerülésnél megcsókolták a halott sírkeresztjét, egyesek csak az utolsó fordulónál.¹⁷

A halálmadarak feladatköre régebben sokkal tisztesebb lehetett. Kováts Istvántól tudjuk, hogy a múlt század első felében Szegeden a *némöt halálmadár* olyan elszegényedett öreg mesteremberek sorából került ki, aki a céhtagok temetését a céh nevében intézte, ő hívogatott a temetésre. Az egyházi szertartás után német nyelvű búcsúbeszédet mondott, megemlékezvén a halottról: ki volt, mi volt, milyen idős volt, kik siratják. Magas kalapban járt, és vállravetett fehér fátyolt viselt.

¹⁶ Csongor Győző birtokában, az ő szivességéből.

¹⁷ *Ferenczi I.*, Egy temetési rítus párhuzamai és történeti összefüggései. Néprajzi Dolgozatok 18. Szeged 1965, 7.

A régi céhélet, illetőleg vallási társulatok — mint Alsóvároson a Szent Antal, Szent József, továbbá az Olvasós Társulat — hagyományrendjéhez tartozott az elhunyt tagokat illető végtiszteltetésadás, zászlóval, olykor fáklyásmenetben való felvonulás.

Eredetileg az efféle társulatokat éppen ez a belső szükségérzés hozta létre, hogy a léleknek *odaát* legyenek szószólói: részben a társulat szent, annyszor megtisztelt patrónusa, részben még élő társai álljanak helyt érte.

Alsóvároson a fáklyásokat máig lehetőleg olyan tagokból válogatják össze, akiknek Antal vagy József a keresztnévük. Szeretetszolgálatukért a hozzátartozóktól egy-egy szál gyertyát, régebben még fehér kendőt is kaptak emlékezésül. Asszonytag végtisztességén a fáklyát olvasótársulati asszonyok viszik.

A társulati férffihalott torára sohasem volt szokás az élő tagokat meghívni. Ezek maguk külön gyülekeztek, gyülekeznek saját költségükön valamelyik rendesebb bormérésben csöndes áldomásra, borozgatásra. Így gyászolták meg a felsővárosi vízimolnárok is elhunyt társukat. Boruk mellé azért a halottas házból küldeni szoktak túrót, kenyert. Megtörténik, hogy a társulati tiszteltetést nemtagok is kívánják. Kérésük elől manapság sem zárkóznak el. Ilyenkor azonban a halott atyafiságától az áldomásra *síratópéz* dukál nekik. Ez manapság 200-300 forint, de adása mégsem kötelező föltétlenül.

Jellemző, hogy ez a régi kultikus-közösségi szellem laikus társadalmi formában a legújabb idő-kig élt a népkörök, temetkezési egyesületek tiszteltetésében is, de a szakrális tartalom már természetesen elhalványult bennük. A színes, ünneplésnek ható külsőségek mégis a megillető keretbe foglalták a halál kozmikus titkát, és így évszázados, megszentelt hagyományok életét hosszabbították meg. A szegedi egyszerű nép az első világháborút megelőző évtizedekben, különösen a *hajósegylet* néven emlegetett Szegedi Önszegélyző Hajósegyletbe lépett be nagy számmal, amely 1848-ban alakult.

Halottastánc

A legény-, illetőleg lanyhalott régebbi temetési menetének élén egy lány, illetőleg legény vitte menyegzős hangulatnak megfelelően a *szűzpárna* néven emlegetett, mirtuszkoszorúval díszített fehér párnáskát. A kjséretében lévő tápai legények és lányok kezében rozmaringszál, amelyet a sírba eresztett koporsóra vetettek. *Röszkén* a templom Mária-szobrának koronáját szokták levenni és ezt helyezik a szűzpárnára. A halott *újkigyósi* legény menetében menyasszonyi ruhába öltözött lány fehér párnán tányért visz. Ezen valamikor étel lehetett. Úgy vélik, ha eltörik, a legény elvette volna a lányt feleségül. *Temesközben* a legényhalott kalapját külön viszik, majd a sírban leborítva a koporsó fölé teszik.

Sajátos, napjainkra már kihalt szokás a *halottastánc*, amely abban az archaikus hiedelemben gyökerezik, hogy a házasulandó sorba serdült halottat ki kell házasítani, el kell lakni a menyegzőjét, mert ehhez személyes joga van.

Kálmány följegyzése szerint¹⁸ a múlt század derekán a nem népünkben települt *Pécskán* az egyházi szertartás után az ifjú halott sírjánál táncolt a fiatalság. Később a papság ostorozó szavaira kultikus táncukat a temető kapujánál, de még a temetőn belül járták el, majd odahaza megülték a lakodalmat. Egy másik múlt századbéli följegyzés szerint Csongrád megyében, ha legény vagy lány halt el, pajtásai megjelentek nemcsak a temetésen, hanem a toron is, ahol táncoltak és daloltak. Nem azért, hogy mulassanak, hanem azért, hogy ellakják az illendő lakodalmat. A *verbicaik* szerint azért választanak a halottnak menyasszonyt, hogy a másvilágon legyen párja. Ismeretes volt *Tápen, Szőregen, Szajában* is a *szomorú tánc*. Kálmány még *haláltánc* néven¹⁹ is emlegeti. A halott lakodalmának még századunkban is voltak *Szegváron* nyomai. „Ha hozzávesszük — írja Kálmány — hogy a Szegedről származott Szajány lakosai előtt a halál táncz ma sem ismeretlen, azt kell következtetnünk, hogy hajdan a halál táncz Szegeden is szokás volt.”

¹⁸ Kálmány I, 192

¹⁹ Kovács 293; Munkák és napok 327.

Föltétlenül ez az ősi képzetkör ihlette a következő, Kálmány-közölte félnépi búcsúztatót is, amely kutatásaink szerint a szegedi tájon sem volt ismeretlen:

Isten hozzád kedves atyám, ki hozzám kegyes voltál,
Itt gyászpompával elkészült menyegzőmre, kedvesim.
Kiket ma elhagylak,
Istennek ajánllak,
Jézussal megáldlak.

Kedvébe estem az édes Jézus Üdvözítőmnek,
Kit születésem napjától választék jegyesemnek,
Azt ígerte nekem,
hogy ő kedvel engem,
Megjutalmaz egekben.

Sietek hát a szent hitre, a sötét gyászos földbe.
A muzsikának pengése lesz harangok zengése.
Az ágyam megvetve:
Sírom ki van szedve,
Nyugovásra készítve.

Örömatyám az én papom, mint jólelkű pásztorom.
Vőfély pedig és nászragyom itt éneklő kántorom.
A nyoszolyúlányom
Kapával az ásóm.
Ez az én lakodalmam.

Vendégeim éhes férgek, készen állnak a sírban,
Eledelül engem várnak a sötét föld gyomrában.
Így hát kell búcsúzni,
Sírhoz közeledni,
Vendégimet táplálni.

Leteszem ott a fejmről a menyasszonykoszorút,
Mert hajmról leszedi azt földi féreg, aki rút.
Azután nyugodni,
Ítéletig lenni,
Itten fogok maradni.

Szűnik immár muzsikája lakodalmi pompának,
Vezet engem nyugovásra éneke kántoromnak.
Lelkem hát Istennek,
Testem pedig földnek
Hagyom s földi férgeknek.

Virgonc ifjak és szüzek, akik még itten éltek,
Tanácslom, hogy az életben az Istennek éljete.
Mert ma mi énelem,
Holnap én azt vélem,
Veletek lesz nem kétlem.

Isten hozzád kedves atyám, ki hozzám kegyes voltál,
Nem különben édesanyám, ki végemig dajkáltál.
Jézus legyen nektek
Éltetek s végetek,
Egekben vezéretetek.

Hozzátok tovább fordítom utolsó búcsúzásom:
Kedvelt, szíves testvéreim, kik őrzitek koporsóm.
Éljetek a hitben,
Teljes reménységben
És égő szeretetben.

Szólok végezetre nektek kik itten jelen vagytok,
Gyászkoporsóm mellett álltok, köszönöm fáradságtok.
Testem felvegyétek,
Sírba kísérjétek,
Értem esedeztetek.

A fiatal halottak szimbolikus kiházásításával együttjáró lakodalmi mulatságról adatok és megfigyelési lehetőségek híján nem szólhatunk bővebben.

Tor, etetés

Temetés után a halottasháznál még a közelmúltban is elmaradhatatlan volt a *tor*.²⁰ *Törökkanizsai, csókai* népünk ajkán a szerb *dátya* neve is járja.

A visszatérő gyásznépet az udvaron mosdóvíz, törülköző várta. Mindenki megmosta a kezét, *Sövényházán* az arcát is, még a kisgyerekek is, hogy sárgaságba ne essenek. A mosakodás kultikus célzata nyilvánvaló. Ezúttal Tömörkény magyarázata²¹ nem helytálló: „Mielőtt evéshez fognának, mindenki megmossa a kezét egyazon tál vízben, megtörülközik egyazon törülközőben. Talán abból az időből való ez a szokás, mikor még maguk végezték a sírásást és az elföldelést, és a munkáskezek elkeverődtek a földalátevés tisztelete közben.”

Nyáron az udvaron, télen pedig bent a házban az énekesasszony irányításával megterítették az asztalt, amelyre *Alsóvároson*, meg a belőle sarjadt *Alsótanyán* rendszeren kenyér, turo és bor került, tehát amihez nem kellett tüzet gyújtani. *Sövényházán* a szomszédban főzik meg a torban felszolgált ételeket. *Tápén* az első világháború előtt a torban vajon főzött paszulyleves, tejbeköles, turo, kenyér, bor volt a gyászolók előtt. Módosabb helyeken később már paprikás főtt, kalács sült.

A torban egy teríték mindig illetetlenül maradt. Ez volt a halott része. *Újkígyóson* le szokták teríteni, később koldusnak adták. *Földeákon* a kertben ásták el. Ferenczi Imre hallotta, hogy *Szajánban* eltették és hideglelős beteggel ettették meg.²² *Algyőn* a halott tányérjára kenyeret és sót tesznek. *Temesközben* járta a *torpohár* is: az a pohár, amelybe a halotti torban az elhunyt számára a bort öntötték. Mint mondogatták: *a torpohár a Szentlélek pohara*.

A torban való kínálást a szegedi tájon nem jó megköszönni. A torból senkit sem szabad kikísérni. A vendégség alatt az énekesasszony vezetésével eléneklik a *kánai menyegző* történetét. Jámbor felfogás szerint ugyanis a lélek ilyenkor a mennyei Völgegyessel egyesül. A századfordulón az *alsóvárosi* énekesasszony egy üveg bort és egy kosár fölszelt kenyeret is maga elé vett, és elénekelte fölöttük a Szent János áldásáról szóló éneket:

Szent János áldása
Szálljon ezön házra,
A benne lakókat
Fordítsa vígságra...

Utána a borral és torkenyérrel sorra kínálta a torozókat, meg az ajtóra sereglett koldusokat.

²⁰ *Cserzy M.*, Temetkezési népszokások Szeged vidékén. Ért. 1911, 252. Mindig csak akkor idézzük őket, ha előttünk ismeretlen jelenséget örökítettek meg: anyagunk itt is személyes átélésen és gyűjtésen épült föl.

²¹ Munkák és napok 443.

²² *Ferenczi I.*, Népr. Dolg. 18.

Gyermekkorunkból emlékezünk rá, hogy a torozók az énekesasszonnyal együtt ezt is énekelték:

Dícsértessék Jézus este léfektünkbe,
Dícsértessék Jézus röggē főkeltünkbe,
Dícsértessék Jézus jártunkba-keltünkbe.
Légyön szánkba és szívünkbe Jézus Krisztus neve,
Mindörökké ammen.

A tor végén Alsóvároson ezt énekelték mindnyájan:

Jézus tárházábú vöttük ezön jókat,
Amölyökrű mondunk hálaadó szókat,
Mer Isten kedveli a hálaadókat,
Szolgáltat azoknak továbbvalókat.

Hálát adunk Uram, hogy így jól tartottál,
Eledelt és italt búven szolgáltattál.
Dícséret, dicsőség légyön az Atyának
És a Szentléloknak, áldott Szent Fiának,
Tüsztolet adassék Szűz Máriának.

Tápén a fő helyen a halott részére tányér, kanál, só és egy pohár víz. Külön szoktak teríteni a gyászoló családnak, atyafiságnak, jóbarátoknak, és külön asztalnál, esetleg külön helyiségben a toron imádkozgató, éneklő koldusoknak, félkegyelműeknek, továbbá a sírásónak és feleségének. Az ételeket először nekik szolgálták föl. Az istenes szándék az volt, hogy a halott lelkét a mennyek országában is terített asztal, menyegző várja. Régebben a nagytűzhelyre állították ilyenkor az égő gyertyát, nem az asztalra. *Verbicán* azt a gyertyát gyújtják meg az asztalon, amely a ravatalon fekvő halott fejénél égett.

Szõregi hagyomány szerint a torban a halott együtt eszik a torozókkal. Tor után, továbbá ha halottal álmodnak, a morzsalékot katlanba dobják, amikor nincs benne tűz. *Tápén* a tor morzsalékát napnyugta után abroszban levitték a Tiszára, beleszórták a vízbe a halak számára.

Ez a hagyomány régebben nyilván általánosabb volt. Ugyanis Balla Éva *domaszéki* nagyidejű jámbor énekesasszonytól hallottuk (1965), hogy a régi tanyai öregek a tor morzsalékát mindig hazahozták a Városra, és a Tiszába rázták. Az ura tora után ő is kendőbe gyűjtötte a morzsát, de a hazahozatalával késlekedett. A halálra következő kilencedik éjszakán azonban álmában megjelent neki a férje és kérdezte, hogy mi van a tor maradékával. Éva néni nyugtalan lélekkel várta a reggelt, hogy mulasztását jóvá tegye. A kendőt azonban már üresen találta, a morzsa eltűnt belőle.

*

A tanyai temetés a környezetadta körülmények miatt itt-ott eltér a végtisztesség hagyományos városi módjától: délelőtt van, hogy a messzire lakó atyafiság idejében hazaérhessen. Közvetlenül jegezzük meg, hogy a röszei halottat még a múlt század nyolcvanas éveiben is a Városba hozták őseink sírkertjébe. Rösze akkoriban még a palánki plébániához tartozott. A halottat a Rozáli-kápolna előtt búcsúztatták. Itt volt a szertartás, majd innen vitték ki az alsóvárosi temetőbe, mert vérség és hagyomány szerint Rösze népe ide kívánczolt temetkezni.²³

Ósi hiedelem szerint elveri a határt a jégeső, ha halottat visznek át rajta. „Sokfelé megesett — írja²⁴ Tömörkény — hogy megtámadták a halottas szekeret. Mikor Istenben boldogult édesanyám a pusztán meghalt, s hazahozattuk, a kocsit le kellett takarni, hogy ne látsszon rajta a koporsó. Előtte

²³ A külterületi temetkezés rendje.” Szegedi Napló 1884, 14. sz.

²⁴ A kraszniki csata 237.

is, utána is haladt egy-egy kocsi vasvillás emberekkel, hogy valami esetleges támadást megakadályozhassanak.”

A hajdani tanyavilágban bizony az is megesett, hogy a szegényebbje ott a helyszínen pap nélkül temette el halottját, de a szertartás laikus része: fűrésztés, öltöztetés, virrasztás, ének és imádság nem maradt el. Azt a följegyzést, hogy ilyenkor tömjénnel rápipáltak volna a halottra, erős fenntartással kell fogadnunk. A pap és kántor természetesen nem megy ki a tanyába, hanem a tanyai, újabb tanyaközségi temetőben szokta a halottat élelnelni.

A tort a szétszórtan élő atyafiság miatt sokszor mindjárt az elhantolás után lakják el. Tömörkény századunk elején erről találó képet rajzol. Emlékeztetünk arra, hogy röviddel előtte kaptak csak a tanyai központok papot, templomot, temetőt. „Ott ülnek meg a tort az ég alatt, a kocsiábró közepén... Nagykendőket szednek le a kocsiábró, azután a sok kocsijárány nyomán meglehetősen kopár mezőre terítik. Az asszonyok és az emberek körülülnek. Az emberek a kalapot letesznek, ami ritkaság, mert még otthon a házban is viselik a kalapot, csak ételkor nem. De mert itt is ennivaló következik, hát levették. Sipka csak két ember fején maradt: a fiatal házass halott apjáján, meg a testvérjéén. Jelzésül annak, hogy ők a házigazdák és vendéglátók. Előbb kenyereket szedtek le a kocsiábró: az emberek karajokat vágtak az asszonyoknak, mert náluk nem volt bicska. Azután húst, szalonnát, bort és túrórt szedtek ki a saroglyák szénájából. Etek és ittak békességesen. Nagyobb darab füstölthússok kézzől-kézre jáltak. A félbolond gyerek, aki a harangokat szokta húzni, arra somfordált. Igen nagy darab kenyeret adtak neki, azzal elment...”

*

A toron kívül szórványosan *tanyákon, Tápén, Földeákon, Sándorfalván* ma is él az *ötetés*, másként *étetés*, vagyis a koldusok megvendégelése a rákövetkező szombaton a halott emlékezetére, lelkének üdvösségére. 1735. *Szegényeket nevezett ura lelkének könnyebbüléséért hatizben külön üdőben fogh tisztességesen és bősületesen étetni és Ebédet adni.*²⁵ A szegények ilyenkor az ételmaradékot is megkapták. A *szombat* kultuszáról más összefüggésben emlékeztünk meg bővebben.

Tápai hiedelem szerint éhes az a halott, akivel álmodunk. Ilyenkor a régi öregök éjszakára úgy hagyták az asztalt, ahogyan megvacsoráltak, nem szedték le. Mások éjszakára valami ételt hagytak az asztalon. Ismét mások a halott kedvenc ételét sárkeresztjének tövébe ásták *Alsóváros*on ilyenkor külön cipót sütöttek a koldus számára.

A halott lelkének üdvösségéért a miseszolgáltatáson, szegények megvendégelésén kívül arra vállalkozó énekesasszonnyal, vagy koldusasszonnyal még *ezer Úrangyalát* el szoktak végeztetni. Erről az elajánlásról már kódexeink is tudnak. Itt csak emlékeztetünk a halottak estéjének szegedi hagyományvilágára, amelyről a jeles napokról esik szó.

A már említett Husztáné Dunai Trészka mindig nagyon szeretett imádkozni. A halottakért, tisztítóhelyen szenvedő lelkekért való imádságát különösen fogatosnak tartották. Valakinek álmában elhalt fia jelent meg és azt mondta, hogy „nem möhet a sereggel”, mert nincs koszorú a fején. Végeztessenek el érte ezer Úrangyalát. Trészka néni *fogta föl*, azaz elmondását vállalta. Utána édesanyját a halott álmában megnyugtatta, hogy most már neki is van koszorú a fején, most már megüdvözült.

Temető, sár

A *temető* öregek tudatában máig szakrális térségnek számít, amit a körülárkolás, kerítés: a profán világtól való elhatárolás is kifejezésre juttat. Az öngyilkosokat, vízbe-fültakat, keresztleetlenül elhalt gyerekeket valamikor csak ide lehetett temetni, az árokba.

A régebbi évszázadokban Szeged városában is a temető, archaikus nevéen *cinterem* a templom körül volt, így az alsóvárosi, palánki, továbbá a felsővárosi Szent György

²⁵ Kovács 295.

templom mellett. Az alsóvárosi cinterem csak a XVIII. század második felében (1776) tűnt el, amikor a mostani temetőt nyitották meg.²⁶ Egykorú szegedi végrendeletekben sokszor olvassuk, hogy odatemessék őket az alsóvárosi cinterembe. Ez abban az időben már nyilván tisztességes hagyománynak számított. Más városrészekben ekkor már nem volt cinterem. 1740. *Testemet... temessék Alsó Városi Czáteremben Anya Szent Egyháznak Szokása szerint.* Börcsök Ferenc így végrendekezett: *Akarom, hogy az holt testem az Tisztelendő Pater Franciscanusok Coemeteriumában az holl réghi szüelim feküsznek, el temessék, az meg holt testem az Templomban be vitessék és ottan két Szent Mise szolgáltsák.* (1748) Módra Gáspárné, Várady Erzsébet végrendelete: *Szederjes Mentémet és Szunyog hálómat alamishánjul, egy nagy Ládámat pedig Misékre hagyom. T. P. Franciscanusoknak. Az testemet is közönségesen, keresztényi mód szerint ugyan T. P. Franciscanusok Templom Kerítésében temettessék* (1766).²⁷

A mondai hagyomány szerint Dózsa Györgynek Temesvárról elhozott, gyolcsba burkolt fejét szintén az alsóvárosi cinteremben földelték el nagy tisztességgel. Erről máshol bővebben is szólunk.

Régi szokás volt még a XVIII. század végén is, hogy egyes temetések alkalmával *felnyitnak a kiásott sírokban a koporsók és a rokonok atyafiaiknak holt testeit kívánják megnézni.* Ezt azonban a tanács határozottan eltiltotta (1796).²⁸

Az elmúlt századokban temettek a templom kriptájába, földjébe is. Néhány sírkő, epitáfium még az alsóvárosi templomban, a szerb templom külső falán és másodlagos elhelyezésében a Dömötör-tornyon is látható. A legkorábbi, *Mihály fia István* (Stephanus Michaelis) sírköve (1561) az alsóvárosi templomból 1937-ben került elő. Addig frott lapjával lefelé fordítva padlóburkolatul szolgált. Ma már nem lehet eldönteni, vajon a templom földjébe hantolt sírt jelölt-e, amint ez középkori franciskánus templomoknál általános volt, és a hívek elmerengve, a halálra gondolva jártak rajta, vagy pedig a környező régi cinteremből hozták-e be kőpadló céljára.

*

Jókai Mór a nagyvíz (1879) alkalmával az alsóvárosi temetőről legendát hallott.²⁹ Már sajnos, nem tudjuk megállapítani, hogy mi belőle a néphagyomány és mi Jókai leleménye:

„Körülbelül most száz éve, hogy Szeged város porig leégett. Akkor is büszke szép magyar város volt. A lakosság sírva üldögélt házaiknak füstölgő romjai fölött, s azon sóhajtozott, vajh lesz-e még valaha Szeged olyan szép és olyan nagy, mint amilyen egykor volt?”

Ekkor egy jóslat keletkezett, mely szájról szájra kelve elterjedt az egész nép közt, s mind a mai napig is fennmaradt: *Akkor épül fel Szeged olyan nagyváros és széppé, mint hajdan volt, mikor a halottak visszatérnek a városba.*

A nagy katasztrófa napján a dúló vízár felszaggatta az alsóváros temetőjében a sírhalmokat, s egyszer csak azt látta a töltésekre menekült népség, hogy a halottak jönnek vissza koporsóikban az elhagyott utcákra.

Most aztán szentül hiszi a nép, hogy a régi jóslat teljesüléséhez közelít.

Én is hiszem.

Isten segítsen rá bennünket!”

A *sír* a halott nyugvóhelye. Emlegetnek olyan gazdag tanyai embereket, akiknek az volt az utolsó kívánságuk, hogy a temetőben ne temessék őket előkelő helyre, csak a szegények sorába, oda is a legegyszerűbb szertartással és búcsúztatással. Lehetséges, hogy ebben nemcsak az alázat szándéka nyilatkozott meg, hanem a szorongás és ki-búvó keresése a gazdagsággal járó bűnök, gyarlóságok miatt.

²⁶ Reizner IV, 411.

²⁷ P. Kaizer N., A Szeged-alsóvárosi templom temetője. Szegedi Haviboldogasszony, 1925. 10. sz.

²⁸ Tápay-Szabó G. 37.

²⁹ Jókai M.: Magyarhon szépségei. Budapest 1956, 158.

A *sírkőrösz*t, másként *fejfa*, *féjfa* régebben fából volt. A homlokzatára keresztet vagy szomorúfüzet véstek, esetleg mindkettőt. A módosabbak sírján *kükőrösz*t. Újabbán a szabványba gyártott, olcsó *cementkőrösz*t járja. Alsótanyán a nagylány sírkeresztjét menyasszonyi fátyollal is le szokták teríteni, amelyet időközönként meg is újítanak.

Már századunkban kezd terjedni a főleg fiatal halottak keresztjébe illesztett fénykép is. Ezzel kapcsolatosan hallottuk a következő történetet, amelynek több hőse máig él.

A harmincas években egy halasi földre telepedett jómódú *mórahalmi* gazdának leányát megkérte egy legény, aki először a tanyaszomszédjuk lányának udvarolt. A lány ott volt a lakodalomban is. Az újember lánynak maradt nénje szegényellette az újasszonyt, és a munkán állandóan hajszolta, még állapotos korában is. A menyecske vízkórba esett. Behozták a szegedi klinikára, de már nem lehetett rajta segíteni. Meghalt, eltemették. Keresztjén ott volt urának neve is. Fényképet is vágtak bele.

Szülei, testvérei Mindenszentek napján eljöttek a halott sírját megtisztelni. Megdöböntek, mert a fényképen valaki kiszurkálta a halott menyecske szemét. Tudták, hogy kicsoda. Majdnem bíróság elé kerül a dolog, de a pap békéltető szavára az utolsó percben valahogy mégis elsímitották.

A következő tavaszon egy este eldurrant annak a lámpának üvege, amely a lakodalomban is világított. Ez nem jelenthet jót. Csakugyan kiderült, hogy az özvegy férj ki akarta cserélni a keresztet, mert a szomszéd lány csak ilyen föltétellel volt hajlandó férjhezmenni hozzá. Lányuk síri nyugalma érdekében a szülők végre beleegyeztek, hogy a régi kereszt megmarad, de a férj neve lekerül róla. Most alabástromképet tettek a sírköbe, de éles szerszámmal még ezt is összekarcolták.

Tápén hallottuk, hogy a halott asszony esküvői képét a második asszony kettévágja.

A sírra helyezett koszorú és virág csak a múlt században terjedt el, nyilván a pállánki német polgárság hatására. Kováts István önéletrajzában még azt írja, hogy a koszorút az ő gyerekkorában, tehát a múlt század első harmadában nem ismerték. A koszorú egyébként sokáig művirágból készült. Ez is az osztrák barokk hatására vall.

A koszorúval kapcsolatban csak egyetlen hiedelmet sikerült megörökítenünk: öreg tápaiak szerint nyavalyatorós betegre régebben akasztott legény, azaz öngyilkos koszorúját szokták helyezni, hogy meggyógyuljon, magához térjen.

Mint az ünnepeknél bővebben is elmondjuk, Mindenszentekkor kalácsot sütnek, az egyes darabokat a halotról meg is nevezik, majd szétosztják, illetőleg szétosztották a temető kapuja előtt összeseregglő koldusok között. Halottak estéjén annyi gyertyát vesznek, ahány halottja van a családnak. Egyszerre csak egy szálát gyújtanak meg, és csak egy halottjukra gondolnak. Addig imádkoznak mellette, amíg el nem lobban. Ezt végig megismétlik. A közös családi imádkozást *Tápén* esti harangszóra kezdik. Ha nem tudják elvégezni, hajnali harangszó után folytatják, olykor egész héten át.

A halott sírjára helyezett égő gyertyát a tápaiak szerint nem szabad máséra áttenni, ott égetni, mert akkor annak a halottnak bűne, bűnadóssága, akinek sírjáról elvitték a gyertyát, a másik halott lelkére száll át.

Jellemző szokása a szegedi népnek (*Alsóváros*, *Alsótanya*, *Tápé*, *Szöreg*, *Földeák* és bizonyára még máshol is), hogyha valaki evés közben a kenyérből újabb darabot vagy falatot vág le anélkül, hogy az előbb leszeltet már megette volna, ilyen szólásra fakad: *éhözöm van*. Ha nincs senki sem távol, például katonai szolgálatban, akkor valamelyik elhalt családtagra gyanakszanak, és ilyenkor a koldusnak régebben külön alalmazást adtak, hogy név szerint imádkozzék a halottért.

Újabbán az a szokás kezd *Alsóváros*on kialakulni, hogy az elhunyt családtagok sírjára is állítanak karácsonyfát, virágvasárnap pedig barkaágot.

TÚLVILÁG, HALOTTLÁTÓK

A vallásos hit állandó hanyatlása ellenére is a halottkultusz elnépiesedett katolikus hagyományai máig elevennek mondhatók.

Ezek közé tartozik elsősorban a *gyászmise* végeztetése évfordulókon, illetőleg a halott nevenapján. Olykor álomlátás esetén is sor kerül a misemondatásra. Erről nem-sokára bővebben is szó esik. Célzata, hogy a *tisztuló, purgatóriom*, Kálmánynak egy bizonytalan szőregi adata szerint³⁰ *szēręyina* néven emlegetett tisztítóhelyről a halott mihamarabb megszabaduljon. Öregek körében élő hiedelem: ha átfutó villanás, fény úúnik föl az égen, akkor is lélek szabadul a purgatóriumból. Ezt a célt szolgálták — főleg régebben — a halott lelkiüdvösségéért föl vállalt zarándoklatok is.

A szegedi halottkultusznak legrégebb, ismert följegyzése 1763-ból való. Az 1753-ban elhalt Szilágyi Mihály szegedi mézárosnak Bátán élt egy mostohabátyja. Ő maga 1763 február 17-én megjelent Dobszay Judit bátai asszonynak, és megkérte, hogy szóljon bátyjának: mondasson érte Szent Antal oltáránál négy égő gyertya mellett misét. Az asszony látomásával sietett Baboss Jánoshoz, a halott bátyjához, aki azonban hitt is, nem is a szavának. Varga János és Szántó Mihály tanítók társaságában elment az asszony hajlékába és követelte tőle, hogy esküvel bizonyítsa, amit állított. Az izgatott asszony fehér zsebkendőjével törölgette kisírt szeméit. Egyszerre azonban mintha valami érintette volna, a kendő lángbaborult. Most már az eloltott kendőt magához vette, majd Baján a barátok előtt elmondta az esetet, utána a misét is megrendelte: Szent Antal oltáránál négy égő gyertyával. A kolostorban a kendőt megőrizték, de az 1840. évi nagy bajai tűzvész idején ez is elpusztult.³¹

A középkori szakrális szimbólikában a templom bejárati része a *limbust*, Ábrahám kebelét jelképezi. Tápén *kúúások színje* a találó neve. Régebben mindig itt szoktak, főleg gyászmisék előtt alamizsnát adni az idesereglett koldusoknak, akik ennek fejében az elhalt, tisztítóhelyen szenvedő lelkek szabadulásáért könyörögtek. Falán az átalakítás (1939) előtt a sírjában nyugvó Krisztus képe függött.

Az *alsóvárosi* templomban a bejárattól balra, de még a kórus alatt, jelképesen tehát a limbusban máig látható a tisztítóhelyen szenvedő lelkek oltára (1742). A kép talán még egy középkori festmény átdolgozása: a keresztfán függő Jézusnak kádba csorduló vérét a megváltás boraként nyújtják a szentek a purgatóriumban sóvárgó lelkeknek. Még manapság is szívesen szolgáltatnak halottjaikért a hívek misét ennél az oltárnál, a hagyomány azonban régen nyilvánvalóan sokkal elevenebb volt.

Az 1857-ben épült *földeáki* templom bejázatánál, közvetlenül a kórus alatt primitív parasztképek: a halott Krisztus „alászáll a poklokra,” ahol az őszövétségi lelkek Ádámmal és Évával az élen sóvárogva fogadják. Angyal lebeg fölöttük és kehelyből a megváltás vérét önti rájuk. A templomba igyekvő hívek máig megállanak a kép előtt és legalább egy Miatyánkot elmondanak halottjaikért meg a szenvedő lel-

³⁰ Szeged Népe III, 147.

³¹ A történetet P. Kaizer Nándor alsóvárosi házfőnök, rendtörténeti kutató jegyezte ki a bajai klostrom Historia Domusából. Szegedi Haviboldogasszony 1927, 7. sz.

kekért. A kultuszt a képpel együtt nyilván a XVIII. században ide települt alsóvárosiak hozták magukkal a régi (ófoldeáki) templomba, majd meg az újba.

A sajátos ábrázolásról később, más összefüggésben még írni fogunk.

A szentek egyességének tanítása, vagyis élők és holtak sejtelmes közössége, összetartozása valamikor erősebben élt az emberek hitében, képzeletvilágában, minden-napi életében. Erre már eddig is több példát említettünk. Az egyszerű nép a *látók*, *halottlátók* révén — akik különös lelki adomány föltételezett birtokában *mög tudják mozdítani a halottakat* — közvetlen kapcsolatot is iparkodott teremteni, és megnyug-vást szerezni kedves halottjainak másvilági sorsa felől. Ezért szinte napjainkig föl szokta halottlátó hírében álló embereket asszonyokat keresni.

Tápai vélekedés szerint csak hétfőn, kedden, szerdán tudnak *nézni*, mert csütör-tökön a halottak búcsút járnak. Péntek Jézus halálára, szombat Máriára emlékeztet, a vasárnap pedig a megváltás örömnépe.

*

Csak a múlt század utolsó évtizedeitől tudunk a „*csibai embőr*,” továbbá már szinte napjainkban a *lelei asszony* és a *szőregi embőr* híreről. A név elhallgatása nyilván névmágiás szorongásból is történt.

A csépai embőr

Az Alföld leghíresebb halottlátója Mészáros Mihály volt, a nép ajkán neve: *a csibai embőr* († 1927). A néphit szerint tudományát magától Jézus Krisztustól nyerte aki szegény utasember képében kereste föl beteg fekvő hívét. A Mester kijelentette neki, hogy hat napig el fog *rejtőzködni*, azaz halálszerű állapotba esik, miközben majd végigjárja a túlvilág tartományait: a mennyországot, tisztítóhelyet és a poklot. Úgy is történt. Az emberek csodájára jártak, az orvos nem tudta, mitévő legyen. Hiába szóltak hozzá, hiába rázták, nem ébredt föl, csak a hetedik napon. Elmondta, hol járt. Akárhogy kérdezték azonban tőle, hogy mit látott és mit tudott meg, azt mondta, hogy látomásairól nem beszélhet. Pokoljáró Tar Lőrincnek e kései parasztutódja ettől kezdve óriási hírnévnek és tekintélynek örvend: betegek kérik segítségét, élők érdeklődnek halottaik sorsa iránt. Sokszor egész kocsisorok állanak hajléka előtt. A *tápaiak* szerint egy plébánosnak azt mondta, hogy meghalt édesanyja a túlvilágon disznókkal eszik. A pap haragra gerjedt. A csépai embőr erre azt válaszolta, hogy életében még a moslékból sem adott a szegénynek, inkább disznók elé vetette.

Tápaiak máig emlegetik, hogy Sánta Kószó *szűzöreglány*, Tápai Pista kápolnájának gondviselője, *kápolnacsősz* egyszer meghívta magával az összes temető-beli halottakat a csépai emberhez. A lelkek örömmel mentek vele. A kocsin alig fértek, a lovak nehezen húzták őket. Mondta is a csépai embőr: jaj de sokan gyűttek!

A hiedelemről Tömörkény is megemlékezik,³² feleségével ugyanis kocsin szintén megjárta a múlt század végén Csépat. Csanyteleken egy kocsmánál megállottak etetni. „Beszélte a kocsmáros, hogy mikor a lovak úgy kiállnak, hogy egy nap nem bírnak elmenni Csépaig, az nem attól van, mint-ha a lovak rosszak volnának. Hanem némely utas mellé az összes halottai föltelepednek a kocsira, hogy vele menjenek. Néha negyven halott is fönt ül a kocsin. Hát a lovak persze nem bírják el a ter-het...”

„Erősen őszes, nagyhajú a csépai ember — folytatja Tömörkény — barázdált arcú, sovány. Homloka fölöttébb magas, mi a sovány fejet nagy juhászos hajjal különös formában mutatja. Rekedt hangon beszél, s hangján látszik, hogy nem tűri az ellentmondást... Hallgattunk. Az ember néha ránk-

³² Munkák és napok 174, 178. Vö. még: A csépai subás szent. SzN. 1893, 152. sz.

tekint az asztal mögül. Úgy mondatik, hogy ez úgy van, hogy mikor valaki így ül előtte, a háta mögött összes halottai megjelennek, s a csépai ember azokat sorról-sorra látja. Látja, hogy milyen sorsban vannak, látja korukat, hajuk színét, és annyira látja őket, hogy bizonyos esetekben a haláleset módját is meg tudja mondani...”

Engi Tüdő Vince

A Grynaeus Tamástól megörökített paraszti hagyomány szerint *Engi Tüdő Vince* (+ 1922) is látta a halottakat, álmódott velük. Azt parancsolta, hogy a gyászoló atyafiság fehér koszorút kössön, ezt vigyék el neki. Ott volt nála kilenc napig, rá is imádkozott. A megadott napon az érdeklődő rokonokat a kerítésen kívül küldte. Ezek látták, hogy fekete pár lótól húzott fekete kocsin négy hatalmas fekete, másvilági ember ment be a tanyába. Vince bácsi sorra mind a négyel megküzdött, kemény viaskodásban győzte le őket. Utána beszélt a halott sorsáról. Ha még szenvedett, akkor a szabadulását imádságot, misét, szegényeknek, koldusoknak alamizsnát rendelt. Azt is mondják, hogy egy elhalt, templomkerülő rendőr feleségét azzal vigasztalta, hogy az ura mégis megüdvözült, mert egyszer útközben egy állapotos asszonyt fölvetett a kocsijára és ez hálálkodva mondta neki: áldja mög a Jóisten! Szélpál István halála után lovai végképpen nem akartak bemenni az istállóba. Ott korholtak este az ajtóban. Vince bácsi a koszorúvivő rokonoknak azt mondta, hogy a gazda lelke ott szenved az istállóajtóban. Megnyugszik, ha hét *terhöt* visznek, vagyis hét alkalommal adnak alamizsnát egy földhözragadt szegénynek.

A lelei asszony

1943-ban halt meg hatvanadik életéve körül *Püspöktele* (ma Maroslele) halottlátója, *Fehérné Bődő Róza*. Több gyermekes, hívő katolikus parasztasszony. Mint később mondogatta, még menyecské korában a nagyobb ünnepek előtt mindig elfeketedett a teste. Nem tudta a dolgot mire vélni, de egyszer olyan sugallatot hallott, hogy 35 éves korában valami nagy történik majd vele. Így is lett.

Éppen a konyhában beszélgetett egy asszonnyal, amikor angyal jelent meg neki. Az asszony csak a szavát hallotta, ő azonban látta is. Fölsóhajtott: édös Istenöm, hunnan is érdemöltem ezt? Az angyal így szólt: „Istentől posta jött hozzád!” Közölte vele, hogy az Úr a léleklátásra választotta ki. Rozália tiltakozni próbált, mert félt a meghurcoltatásoktól, börtöntől. Végül mégis megadta magát a személyes sorsának. Ettől kezdve meg tudta mondani, hogy a holt lelkek hova jutottak.

Grynaeus Tamás Palika Örzse híres tápai énekesasszonytól így hallotta és jegyezte föl Rozália választottságának történetét. Szegény hadiözvegy volt, öt gyermekkel maradt el az urától. Sokat kellett dolgoznia. Egyszer éppen kint kapált a földön, amikor délben Úrangyalára harangoztak. Kapájára támaszkodva az imádságot el is végezte, amikor odaállott elébe egy fényes alak. Se nem fölleg, se nem ember. Abból jött a hang: „dicsértessék a Jézus Krisztus! Elvégezted fiam? El. Kérlek az Úr Jézus meg a Boldogságos Szűz Mária nagy nevére: elvállalod-e, hogy segíts a tisztító tűzben szenvedő lelkeken? Az asszony megijedt: jaj, én semmi se vagyok!

Féltében elszaladt szegény haza. Bent a házban fényesség tündöklött a falon. Odament a bölcshöz, hogy kicsijét megszoftassa. Most olyan szépnek látta, mint a Kis Jézust. Nem mert odamenni hozzá.

Erre a fényes alak újra megszólalt: „tudom, hogy gyöngé teremtése vagy az Úrnak, de majd ad hozzá erőt, hogy a lelkeken segíthess.” Roza megijedt, nem szólt egy szót sem. Kiment a szobából, jajgatva kereste az édesanyját: „jaj édesanyám, jöjjön kend be, nézze meg a gyereket, meg a fényességet.” Ő azonban nem látott semmit, mert nem volt rá méltó.

Roza ismét hallotta a hangot: „vállald el, az Isten ad hozzá erőt. A lelkek szabadítására vagy kiválasztva.” Mentetgetődött: Nagy szegénységben kell a gyermekeit nevelnie, „Isten mindenhez ad erőt” — volt a szigorú felelet. Most már elvállalta. Egyszerre olyan lett minden tagja, hogy át lehetett látni rajta. Édesanyja azt hitte, hogy megzavarodott, amikor elmondta, hogy mi történt vele.

Ahogy kilépett az udvarra, látja ám, hogy a kapun ezer meg ezer lélek tülekedik befelé, elől édesapja. Mozogni se lehetett közöttük. Valamennyi összetett kézzel könyörgött hozzá: „segíts rajtunk, segíts rajtunk!” Visszament a szobába, a fényesség még mindig ott ragyogott. Kérdezte tőle: „mondod-e még, hogy nem szánod a szenvedőket?” Édesapjára gondolt, és most már mindent elvállalt. Az a *fényös valami* így búcsúzott tőle:

„Az Úr hatalma legyen veled,
A Boldogságos Szűz Mária őrizzen meg Téged,
Szent Mihály arkangyal vezérelje ügyedet.”

Ettől kezdve mindenkin tudott segíteni.

Más változat szerint még fiatalasszony volt, amikor egyszer elaludt: hét nap, hét éjszaka mély álomba merült. Amikor fölébredt, elkezdett a halottakról beszélni. A papok eleinte üldözték, majd becsukatták, de a börtönajtó magától megnyílt előtte.

Csak olyanról beszélt, aki már negyven napja meghalt, amikor hozzátartozói fölkeresték. A kétkedőket, csúfságkeresőket már előre kiküldte hajlékából, nem fogadta őket.

Mint mondják, egy lelei asszony elment hozzá, hogy meghalt édesapja felől tudakozódjék. Roza néni megnyugtatta, hogy nincs semmi baj, édesapja már megüdvözült. Hozzátette azonban, hogy egy fiatal katonát is lát mellette. Ez az asszony öccse volt, aki az első világháború alatt hadifogságba jutott és éhenhalt. Roza néni azt tanácsolta neki, hogy ez is üdvösségre jut, ha egy koldust megvendégel.

Egy embernek, aki nagyon siratta elhalt feleségét, Roza néni megtiltotta a sírást, különben az asszony egészen elmerül a könnyek tengerében.

Újabb hagyomány szerint a lelei asszonyt titokban Horthy Miklósné is fölkereste, amikor István fia repülőgép-katasztrófa áldozata lett.

Roza néni egész életében megmaradt szegénynek, két keze munkájából élt. Ajándékot nem fogadott el senkitől. Egyszer egy úriasszony, látva boldog egyszerűségét, ruhát szeretett volna cserélni vele.

*

Halottlátóként emlegetik a szőregi *Vidács Mihályt* is, aki jelenleg még élő ember. Egészsében véve már inkább külvárosi, kispolgári jelenség, akit spiritizta vélekedések is befolyásoltak. Működésének vizsgálatára már inkább a szociológia, mint a néprajz illetékes.

A hazajáró lélek

Olykor még napjainkban is sor kerül a *hazajáró lélek* emlegetésére. Úgy vélik, hogy a család valamelyik elhalt tagja ilyenkor visszatér egykori otthonába. Kálmány *szőregi* adatai szerint a hazajáró lélek olyan, mint az árnyék. Csak térdig lehet látni. Leveri az edényeket, de egy sem törik össze. Ha azt akarják, hogy a lélek hazajöjjön, főzik a ruháját, sírkeresztet tüzelnek. Van olyan is, aki ilyenkor kását főz a kereszt tövében.

A hazajáró lélekről szintén Kálmány több *tiszahögyösi* hiedelmet is közöl.

Az egyik odaült a kemence mellé. Nagykést vett elő, kenyeret szegett, evett. A gazda fia mindig sóprúval kergette ki a házból. Előbb azonban szegett magának egy karaj kenyeret, vitte a sírba. A nagykés nyele véres maradt utána.

Egy hazajáró lélek a karszékbe lyukat fúrt. Amikor beleült, ez mindig sivított. Elhívták a papot, aki megkérdezte, miért jár haza? A szomszédtól ellopott egy zsák tojást. Adják meg neki, akkor nem jár haza többé. Kérését teljesítették, de a következő éjszaka ismét megjelent. A pap újabb kérdésére azt mondta, hogy még mindig tartozik három tojással. Ezt is megadták, most már nem járt haza többet.

Tápai Pistáról mesélik, hogy egy emberrel gyalogosan Radnára iparkodott. Esteledvén, betértek egy tanyába szállást kérni. Az asszony meg az ura azt mondta, hogy szívesen adnak, ha itt mernek a vándorok maradni. Ők nappal csak eldolgoztatnak, este azonban a szomszédba mennek, mert itt olyan kísértetjárás: ajtócsapkodás, edényhajigálás van, hogy nem tudnak tőle megmaradni.

Pista bácsi csak szentelt gyertyát kért. Meggyújtotta, társával imádkozgatott mellette. Lefeküdtek, a másik el is aludt. A gyertya tovább égett. Ejjélfelkor elkezdődött a dörömbölés. Pista bácsi fölült az ágyban, és megszólalt: *mindön lélok dicsérje az Urat*. Utána háromszor is megkérdezte: mi a bajod, ki vagy, miért nem nyugszol a helyeden?

A lélek csak a *szólitást* várta: tizenhárom esztendeje hazajárok, senki nem segít rajtam. A padláson ott meg ott van egy rakás lopásból szerzett pénz. Kéri, hogy osszák négyfelé: feléből szolgáljanak misét, a másik felének felét adják a szegényeknek, a negyedik fertály pedig azé legyen, aki segít rajta. Pista bácsi még megkérdezte; kér-e még a lélek valamit? Mást nem.

Minden úgy volt, amint a halott elmondta, és minden úgy történt, ahogy a halott kérte. Pista bácsiék folytatták az útjukat Radnára, a búcsúra.

Visszatérve, megint bementek a tanyába. A család boldogan vendégelte meg őket, hiszen most már nyugodtan otthon lehettek. Pista bácsi a kapott pénzt kápolnájának fönntartására költötte.

Palika Örzse énekesasszonytól hallottuk azt is, hogy egy szegény magáramaradt *tápai* asszony szobájában lefekvés után hazajáró lelkek szótték a *bolondos* nevezetű nagy gyékényt, amelyen nappal az élők dolgoztak. Az asszony alighogy eloltotta a lámpát rákezdték. Ha meggyújtotta, abbahagyták. Örzse nénit is meghívta az asszony, hogy segítsen rajta. Éjszakára ottmaradt náluk.

Egyszerre kezdtek tologatni a gyékénybordát. Örzse néni megszólal: az Atyának, Fiúnak, Szent-lélök nevében. Amen. Adj Uram örök nyugodalmat neki! Ezután elimádkozta a Miatyánkot és Üdvözlégyet, majd így folytatta: akárki vagy te szenvedő lélok, eredj oda, ahun voltál, nyugodjál! Mindön este imádkozunk érted, csak ne háborogj, ne háborgasd ezt a családot!

El is ment, nem jött vissza többet. Misét mondattak, meg imádkoztak érte.

Rúzsza tanyavilágában beszélnek arról, hogy egy halott nem tudott a sírjában nyugodni. Meg-jelent hozzátartozóinak álmában és közölte velük, hogy húsvéti gyónását és áldozását elmulasztotta, ezért nem dicsérheti az Urat. Megszabadíthatják, ha elmennek Szabadkára a kéttornyú templomba, és ott meggyónnak, megáldoznak, továbbá tizenkét Úrangyalát elmondanak érte, és tizenkét kraj-cárt adnak tizenkét koldusnak.

Szintén *Rúzsán* hallottuk, hogy egy béres kedvezni akart a gazdájának és ezért szántás közben mindig künnebb rakta a határkarót. Meghalt. Az új béres már harmadik éjszaka hallotta a hangját: de nehéz, huva tögyem? Annyira megijedt, hogy azonnal jámbornak mondta a gazdát, vagyis fel-mondott. Hasonlóképpen cselekedtek a többiek is. Végül az utolsónak a gazda már két disznót ígért, ha megmarad. Ez azután meg is felelt a hangnak: odatödd, ahunnan legelsőbb évitted. Ezt vártam — szólt a hang. A hazajáró lélek most már nem háborgatta többé a tanyát.

Már a paraszti felvilágosodásra jellemző *fölsővárosi* szólás, amikor hazajáró lel-kekről beszélnek: *a rosszat a másvilágrú nem eresztik, a jók mög nem kívánkoznak vissza.*